XXI OLIMPIADA FIZYCZNA (1971/1972). Etap II, zadanie teoretyczne – T2.

Źródło: Olimpiady Fizyczne XXI i XXII, WSiP Warszawa, 1975

Autor: Andrzej Szymacha

Nazwa zadania: Siła elektromotoryczna

Działy: Elektryczność

Słowa kluczowe: Siła elektromotoryczna, opór wewnętrzny, natężenie prądu

Zadanie teoretyczne – T2, zawody II stopnia, XXI OF.

Dwa ogniwa o siłach elektromotorycznych E_1 i E_2 i oporach wewnętrznych r_1 i r_2 (rys.1) chcemy zastąpić jednym ogniwem o sile elektromotorycznej E i oporze wewnętrznym r (rys. 2) tak, by natężenia prądu płynącego przez opór R były w obu obwodach takie same,

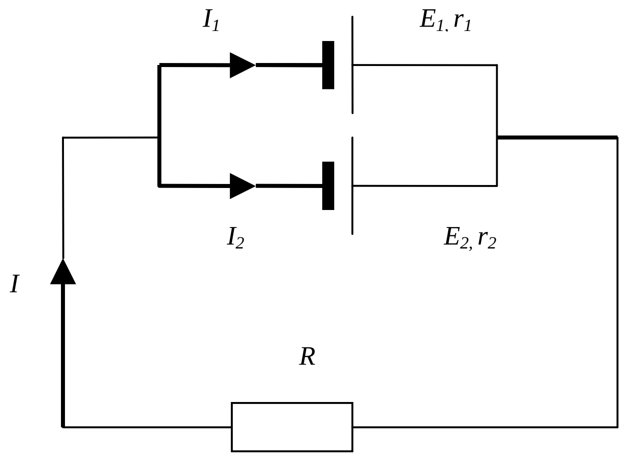

Rys.1

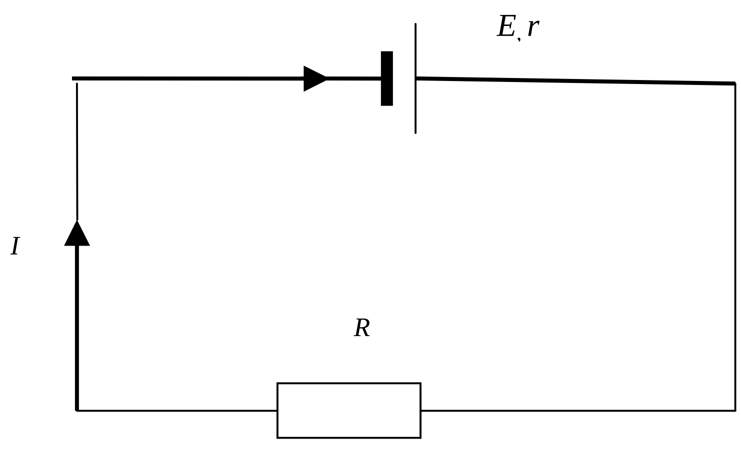

Rys.2

niezależnie od wartości tego oporu. Jak E i r powinny zależeć od E_1, E_2, r_1 i r_2? Napisz wyrażenie na E i r w przypadku, gdy na początku byłyby nie dwa, lecz n ogniw elektromotorycznych E_1, E_2,….,En i oporach wewnętrznych r_1,r_2,…,r_n.

Rozwiązanie

Obliczymy natężenie prądu płynącego przez opór R w układzie przedstawionym na rys. 1. Oznaczając prąd płynący przez ogniwo 1 przez I_1, prąd płynący przez ogniwo 2 przez I_2, a prąd całkowity przez I, mamy z praw Kirchhoffa.

$$E_1 = I_1 r_1 + IR \tag{1}$$

$$E_2 = I_2 r_2 + IR \tag{2}$$

$$I = I_1 + I_2 \tag{3}$$

Wyznaczając z (1) i (2) prądy I_1 i I_2, a następnie do równania (3) dostajemy

$$I = \frac{E_1 - IR}{r_1} + \frac{E_2 - IR}{r_2} \tag{4}$$

Jest to jedno równanie z jedną niewiadomą I. Rozwiązaniem tego równania jest

$$I = \frac{\frac{E_1}{r_1} + \frac{E_2}{r_2}}{1 + \frac{R}{r_1} + \frac{R}{r_2}}, \tag{5}$$

co najwygodniej przekształcić do postaci następującej:

$$I = \frac{E_1 r_2 + E_2 r_1}{r_1 r_2 + R r_1 + R r_2} = \frac{E_1 \frac{r_2}{r_1 + r_2} + E_2 \frac{r_1}{r_1 + r_2}}{R + \frac{r_1 r_2}{r_1 + r_2}}. \tag{6}$$

Obliczenie prądu I w obwodzie zastępczym nie nastręcza żadnych trudności – możemy to zrobić w pamięci otrzymując

$$I = \frac{E}{R + r}. \tag{7}$$

Wzory (5) i (6) powinny, zgodnie z warunkami zadania, przedstawić identyczne funkcje oporu R. Elementarne rozważania algebraiczne, które tu pomijamy, prowadzą do wniosku, że będzie to spełnione wtedy i tylko wtedy, gdy

$$E = E \frac{r_2}{r_1 + r_2} + E_2 \frac{r_1}{r_1 + r_2},$$

Opór ogniwa zastępczego jest więc zwykłym oporem zastępczym dwóch oporów połączonych równolegle, natomiast siła elektromotoryczna wyraża się przez E_1 i E_2 w sposób bardziej skomplikowany. Ponieważ każdy z ułamków

$$\frac{r_1}{r_1+r_2}, \quad \frac{r_2}{r_1+r_2}$$

jest mniejszy od jedności, a ich suma równa się jeden, to wielkość E jest tak zwaną średnią ważoną sił elektromotorycznych E_1 i E_2. Współczynniki $\frac{r_1}{r_1+r_2}$ i $\frac{r_2}{r_1+r_2}$ nazywają się wagami, z jakimi E_1 i E_2 podlegają uśrednieniu. Nietrudno przekonać się, że siła elektromotoryczna E jest większa od mniejszej z wielkości E_1 i E_2, a mniejsza od większej z tych wartości. Ponadto dla $E_1 = E_2$ średnia pokrywa się ze wspólną wartością sił elektromotorycznych. Są to powody, dla których taką specjalną kombinację E_1 i E_2 nazywa się średnią. Jeśli $r_1 = r_2$, to znaczy kiedy wagi $\frac{r_2}{r_1+r_2}$ i $\frac{r_1}{r_1+r_2}$ są równe, średnia ważona sprowadza się do zwykłej średniej arytmetycznej i jej wartość jest „równo oddalona" od wielkości E_1 i E_2.

Przejdźmy teraz do problemu uogólnienia otrzymanych wyników na przypadek n ogniw. Z oporem zastępczym nie mamy kłopotu. Zgadujemy od razu, że powinno być

$$\frac{1}{r^{(n)}} = \frac{1}{r_1} + \frac{1}{r_2} + \ldots + \frac{1}{r_n},$$

gdzie $r^{(n)}$ oznacza opór zastępczy n ogniw.

W celu uogólnienia wzoru (7) na siłę elektromotoryczną E musimy go nieco przekształcić, dzieląc licznik i mianownik każdego ze składników przez $r_1 r_2$. Otrzymujemy:

$$E = \frac{\frac{E_1}{r_1}}{\frac{1}{r_1}+\frac{1}{r_2}} + \frac{\frac{E_2}{r_2}}{\frac{1}{r_1}+\frac{1}{r_2}}.$$

Widać od razu, że w ogólnym przypadku powinno być:

$$E^{(n)} = \frac{\frac{E_1}{r_1}+\frac{E_2}{r_2}+\ldots+\frac{E_n}{r_n}}{\frac{1}{r_1}+\frac{1}{r_2}+\ldots+\frac{1}{r_n}},$$

gdzie symbolem $E^{(n)}$ oznaczaliśmy zastępczą siłę elektromotoryczną n ogniw. Ścisły dowód, że tak istotnie musi być, najłatwiej przeprowadzić metodą *indukcji matematycznej*.

1. Wzory (9) i (11) słuszne są w sposób oczywisty dla n=2;mich wyprowadzeniu z praw Kirchhoffa poświęcona była właśnie pierwsza część zadania.

2. Zakładamy, że są one słuszne dla jakiegoś n i rozpatrujemy układ złożony z n+1 ogniw.

Układ ten możemy znów traktować jako złożony z dwóch ogniw – jednego zastępujące go pierwsze n ogniw i drugiego o sile elektromotorycznej E_{n+1} i oporze wewnętrznym r_{n+1}. Stosując do tych dwóch ogniw wzory (8) i (10) (udowodnione bezpośrednio), w których zamiast E_1 wstawiamy zastępczą siłę elektromotoryczną pierwszych n ogniw, a zamiast E_2 wstawiamy E_{n+1}, dostajemy:

$$E^{(n+1)} = \frac{\dfrac{E^{(n)}}{r^{(n)}} + \dfrac{E_{n+1}}{r_{n+1}}}{\dfrac{1}{r^{(n)}} + \dfrac{1}{r_{n+1}}} = \frac{\dfrac{\dfrac{E_1}{r_1} + \ldots + \dfrac{E_n}{r_n}}{r^{(n)}\left(\dfrac{1}{r_1} + \dfrac{1}{r_2} + \ldots + \dfrac{1}{r_n}\right)} + \dfrac{E_{n+1}}{r_{n+1}}}{\dfrac{1}{r_1} + \dfrac{1}{r_2} + \ldots + \dfrac{1}{r_{n+1}}},$$

ale $r^{(n)}\left(\dfrac{1}{r_1} + \dfrac{1}{r_2} + \ldots + \dfrac{1}{r_n}\right) = 1,$ więc ostatecznie

$$E^{(n+1)} = \frac{\dfrac{E_1}{r_1} + \dfrac{E_2}{r_2} + \ldots + \dfrac{E_n}{r_n} + \dfrac{E_{n+1}}{r_{n+1}}}{\dfrac{1}{r_1} + \dfrac{1}{r_2} + \ldots + \dfrac{1}{r_{n+1}}}.$$

Podobnie dla oporów zastępczych

$$\frac{1}{r^{(n+1)}} = \frac{1}{r^{(n)}} + \frac{1}{r_{n+1}} = \frac{1}{r_1} + \frac{1}{r_2} + \ldots + \frac{1}{r_n} + \frac{1}{r_{n+1}},$$

Co kończy dowód słuszności wzorów (9) i (11) dla dowolnego $n \geq 2$.